

Jundeliškės, 2017 m. liepos 30 d.

[Redos Griškaitės įvadinė kalba]

Labą dieną, gerbiami jundeliškėčiai, gerbiami birštoniečiai, gerbiami prieniečiai, gerbiami svečiai!

Dėkoju prof. Robertui Beinoriui ir jo kolegoms už nuostabų muzikavimą. Tikiuosi, kad Stanislovo Moravskio vėlė šiandien sklaido virš mūsų ir reiklusis estetas yra patenkintas tuo, ką girdi. O jeigu rimtai, tai štai jau tryliktą kartą susirenkame į kadaise šio dvaro šeimininko gydytojo ir rašytojo Stanislovo Moravskio kūrybos skaitymus. Daug ką čia, Jundeliškėse, Namajūnuose ir Birštone, jau aptarėme, daug ką perskaitėme. Ir tikrai – Moravskio biografija ir kūryba yra neišsenkantis lobynas – pradėdant šių kraštų istorija ir gamta, kadaise čia gyvenusių žmonių – tiek brolių bajorų, tiek valstietėlių, pedagogų, teisininkų, dvasininkų, vyrų ir moterų, net vaikų, – portretais, baigiant labai žmogiškais ir paprastais dalykais – ką anuometinis šių kraštų gyventojas valgė ir gėrė, kaip rengėsi, kaip gydėsi, kaip meldėsi, kaip leido laisvalaikį, kokias gėles augino, ką skaitė, ką mylėjo ir kaip bendravo. Apie daug ką buvo jau pakalbėta ir, tikiuosi, bus dar daug kalbama ateityje.

Ir tikrai pati sunkiausia užduotis visada yra parinkti šiam štai jau tradiciniu tapusiam renginiui temą. Nes tiek daug Moravskio lūpomis galima papasakoti. Tačiau šiais metais mūsų susitikimo turinį padiktavo jubiliejai – ne tiek graži paties Moravskio sukaktis – liepą minime 215-ąsias rašytojo gyvenimo metines, bet ir dar viena, dar apvalesnė ir labai su Moravskio biografija susijusi data. Kaip tik šiais metais spalio mėnesį sukanka lygiai 200 šimtai, kai Vilniuje, o tiksliau – Vilniaus universitete, buvo įkurtas garsusis slaptas studentų sambūris – Filomatų, arba lietuviškai „mokslo mylėtojų“ draugija. Draugija, kurios svarbiausi nariai ir ideologai, tarp kurių galime minėti tokias pavardes, kaip Adomas Mickevičius, Ignacijus Domeika, Tomas Zanas, Juozapas Ježovskis, Juozapas Kovalevskis, Dominykas Cezarijus Chodzka, Jonas Čėčiotas, Pranciškus Malevskis; draugija, kuri, likdama slapta ir mažai kam prieinama (per visą draugijos gyvavimo laikotarpį jai priklausė vos devyniolika jaunuolių), savo idėjas skleidė daug plačiau – kurdama daug gausesnes legalias ir pusiau legalias draugijas. Draugija, kuri veikė kaip slapta „jaunuomenės respublika“, siekusi moraliniu ir intelektualiniu tobulėjimu, tarpusavio ryšiais suformuoti idealios „draugų visuomenės“ modelį, o savo principus slapta skleisti tarp studentų, o vėliau ir platesniame visuomenės gyvenime. „O kad taip visas pasaulis sukibęs rankom / Mūsų dievybėms smilkytų po mūsų ženklų!“ – 1818 metais rašė Adomas Mickevičius viename programinių filomatų eilėraščių „Jau nuo giedros padangės...“. O po metų sukurtose eilėse „Ei, džiaugsmu tespindi akys...“, tapusiose draugijos himnu, taigi daina, tas pats Mickevičius įrašė ir filomatų vertybes įtvirtinantį devizą: „Tėvynė, mokslas, dorybė“.

Tuštybė, turtai ir melas
Pigiai už durų lai žiba,
Šventovėn mūsų ras kelią
Tėvynė, mokslas, dorybė.

Apie šią iš pradžių labai skaidrią, o vėliau labai liūdną šių draugijų istoriją rašyta labai daug. Maža to, tai chrestomatinis, mokyklinis, dalykas. Gal tik mažiau žinoma, kad ir kadaise šios žemės šeimininkas, Ustronės dvarininkas, Stanislovas Moravskis ne tik kad artimai bendravo su visais pagrindiniais filomatų draugijos nariais, bet ir priklausė net trims filomatams pavaldžioms studentų draugijoms – 1819 metais įkurtai Bičiulių sąjungai ir 1820 metais įsteigtoms Spindulingųjų ir Filaretų – Doros mylėtojų – draugijoms. Pastarojoje netgi buvo vieno iš jos skyriaus – Mėlynosios sąjungos, kurioje būrėsi medicinos mokslus studijavę studentai – vadovas.

Norėčiau tik priminti, kad į Vilniaus universitetą Moravskis įstojo būdamas septyniolikos, 1818-aisiais, kai Filomatų draugija jau metus kaip veikė. Į spindulingųjų ir filaretų gretas Moravskis įsiliejo būdamas aštuoniolikos; įsiliejo iš karto, vos šioms draugijoms susikūrus.

Bet grįžkime prie filomatų ir filaretų devizo – tėvynė, mokslas, dorybė. Visi šie sandai – šiandien įvardijamai kaip filomatizmo ideologija – labai ryškiai atsispindi ir Stanislovo Moravskio biografijoje ir kūryboje. Maža to, šiandien žinome, kad šiems idealams jis liko ištikimas visą savo gyvenimą. Iš čia Moravskio nuolatinis moralizavimas, žmogiškųjų ydų, o plačiąja prasme ir visuomenės kritika. Kaip tik jaunystėje, draugijų aplinkoje, formuojasi ir jo patriotiškumas, kurį čia besišnekučiuodami ne vieną kartą įvardijome kaip gilų patriotizmą, kaip ne banalią, bet labai tikrą ir labai stiprią meilę šiam kraštui. Daug kalbėjome ir apie skausmingus išgyvenimus žmogaus, labai sunerimusio dėl šio krašto dabarties ir ateities. Šiuo nerimu persunkta visa jo kūryba. Prisiminkime kad ir kultinį eilėrašį „Kas ta šalis?“:

Kas ta šalis, kur už parankės vaikšto
Tarsi dvyniai – banditas ir kvailys,
Parduotų tėvą! Jei kas pirktų, aišku...
Kas ta šalis?

Kas ta šalis, kur privalu liežuvį
Laikyt tvirtai ir užsikimšt ausis,
Neišsiduot, kas sieloj, nes – pražuvęs;
Kas ta šalis?

Kas ta šalis, kur ant kaktos nūn kryžius,
O sieloj pragaras – ne spindesys,
Savivalė kur, kortos, bylos, kyšiai;
Kas ta šalis?

Rašančio apie tai, besikalbančio – su labai retomis išimtimis – tik su savimi pačiu, nes juk ateis laikais, kai nebus jam lygaus pašnekovo. Kai kalbėsisi su savimi rašydamas. Apie rašymą apskritai. Filomatizmo ideologijoje rašymas, kūryba – kaip ir apskritai intelektualinis darbas, buvo labai svarbus. Rašymo kultūros – kasdieninio rašymo – diegimas buvo vienas iš svarbiausių šios ideologijos principų. Minčių raiška raštu turėjo tapti šios grupės kasdienybės dalimi. Rašymas – nesvarbu nei sritis, nei žanras – turėjo tarnauti ir visuomenės poreikiams, ir tapti asmeninės laimės šaltiniu. Tas tiesiog maniakiškas Moravskio rašymas, tas nuolatinis pašnekesys su savimi, iš tikrųjų Moravskį darė ir laimingą.

Mes daug kalbėjome apie Moravskį dvarininką, Moravskį mediką, Moravskį muzikos, dailės, literatūros ir net sodų meno žinovą. Tačiau niekada nestabtelėjome prie Moravskio santykio su mokslu; mokslu, kuris labai svarbus filomatizmo ideologijoje – ne tik dora ir meilė tėvynei, bet ir pažinimas. Nuo pat pirmųjų draugijos susikūrimo dienų mokslui filomatai – juk ir pažodžiui verčiant – tai mokslo mylėtojai – teikė išskirtinę vietą. Iš esmės ir patį tautos atgimimą suprato per mokslą. Iš pirmo žvilgsnio tai visiškai nekalta formuluotė, bet iš esmės ji politiška. Jaunuomenė turėjo vykdyti du pagrindinius uždavinius – mokytis ir ateityje gyventi tautos labui. Žinoma, visada greta turėjo žengti ir dora. Nes kvailas žmogus negali protingai vadovauti visuomenei, tačiau ir protingas žmogus gali savo širdį paversti griuvėsiais, jeigu nesupras, kad didžiausias protas yra dora.

Galbūt ne vieną iš Jūsų šiandien nustebins faktas, kad Stanislovas Moravskis, šio mūsų susitiko kaltininkas, buvo vienintelis mokslų daktaras tarp Vilniaus jaunuomenės draugijų narių. Šis faktas fiksuotas net tardymo byloje. Taigi Moravskio mokslškumas nėra iš piršto laužtas. Mokslo disertaciją apgynė 1823 metų birželio 24 dieną, būdamas vos dvidešimt vienerių. Taigi ar šis faktas nebyloja apie tai, kad ir studentų draugijose deklaruotų idealų Moravskis laikėsi kaip niekas kitas?

Žinoma, disertaciją rašė iš medicinos srities, rašė lotynų kalba. Kaip kad ir tada buvo įprasta – prieš pat gynimą darbas buvo išleistas ir atskira knygele, kurią ir šiandien galima pavartyti mūsų mokslinėse bibliotekose. Knygelė spausdinta garsiojoje Juozapo Zavadzko spaustuvelyje – to paties, kuris išleido ir ne vieną lietuvišką leidinį. Disertacijos tema – cukrinis diabetas. Dėl įdomumo paskaitysiu tos knygelės pavadinimą: „Dissertatio inauguralis medico-practica casum Diabetis Melliti cum epicrisi exhibens quam in Caesarea Litterarum Universitate Vilnensi ad consequenda doctoris medicinae jura et honores publice defendet Stanislaus Morawski Lithuanus Medicinæ Magister“. Toliau nurodoma gynimo diena ir vieta. Bent jau man labai gražus akcentas, kad disertaciją gins „lietuvis“ Moravskis: „Stanislaus Morawski Lithuanus“.

Žinoma, šis svarbus įvykis Moravskio gyvenime negalėjo neatsispindėti ir jo kūryboje. Todėl dabar tuoj kviesiu poną Petrą Venslovą paskaityti fragmentą iš Moravskio kūrinio „Keleri mano jaunystės metų Vilniuje“. Tik prieš pradėdant skaityti, noriu pasakyti, kad tekste minimas Karolis – tai Moravskio bičiulis ir bendrapavardis Karolis Moravskis, garsios to meto Vilniaus aktorės Marijonos Korvelytės-Moravskienės sūnus. Stanislovas Miuleris – Rusijos armijos kapitonas ir net dviejų žodynų – prancūzų–lenkų ir lenkų–rusų – autorius, garsių Miulerių namų Vilniuje, Vokiečių gatvėje savininkas; namų, garsėjusių pramogomis – ten rengiamais maskaradais, šokiais (redutais), kazino. Gal bus čia susirinkusiems įdomu ir tai, kad Miuleris – Stanislovo Moniuškos uošvis, Aleksandros Miulerytės-Moniuškienės tėvas. Mikalojus Mianovskis – garsus gydytojas, akušeris, fiziologas, Vilniaus universiteto profesorius. Vienas teksto fragmentas vyksta Pijorų kolegijoje. Pijorų kolegija buvo įsikūrusi Dominikonų gatvėje, dabartiniame pastate Nr. 3, tačiau Antrojo Pasaulinio karo metais pastatas degė ir 1960 -aisiais buvo nugriautas. Tad dabartinis pastatas – daugiabutis – nėra autentiškas. Tačiau pijorams priklausė ir gretimas namas Dominikonų Nr. 5. Jis išliko. Na o minimi palestrantai – tiems, kurie tai kas dar neskaitė Moravskio kūrinio Broliai bajorai – tai šių dienų kalba teisininkai, daugiausia advokatai.

Taigi prašau poną Petrą Venclovą nukelti mus į 1823 metų Vilnių ir papasakoti apie šio dvaro savininką Stanislovą Moravskį vienu svarbiausių jo gyvenimo laikotarpių.

[FRAGMENTAS iš kn. Stanislovas Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje, iš lenkų kalbos vertė Reda Griškaitė, Vilnius: Mintis, 1994, p. 150–152; 172–174; 179–180. Skaitė aktorius Petras Venslovas]*

Taip besilinksmindami ir taip pramogaudami su Karoliu praleidome dvejus metus, nuolatos stiprindami savo nuostabią draugystę. Kaip tik tais antraisiais metais atėjo man laikas baigti universitetą. Išlaikiau visapusišką detalų egzaminą, vadinamąjį *egsamen rigorosum*. Atlikau ir vadinamąjį *inclusum*: kai mane iš visų pusių užrakino spynomis ir iš visų pusių apstatė griežta sargyba, ir pareikalavo atsakyti į tris likimo ištrauktus klausimus, atsakyti savarankiškai, be jokios knygos, atsakyti patenkinamai, išsamiai lotyniškai aprašant. Aš buvau pripažintas esąs vertas daktaro laipsnio. Parašiau disertaciją, savo profesoriams įteikiau vadinamąsias *tezes*, t. y. mano aksiomas, kurias privalėjau viešai apginti nuo bet kokių priekaištų. Aš lyg koks kapucinas užsidariau tarp keturių sienų pijorų kolegijoje ir dieną naktį ruošiausi gynybai. Niekur neišėdavau ir net nežinojau, kas dedasi pasaulyje!

Nes anuomet daktaro laipsnio suteikimo ceremonija buvo nuostabi, išlikdavo atmintyje visam gyvenimui. Šiandien – tai tik kliedesiai.

Visų pirma dieną, kurią paskirdavo rektoriaus vadovaujama universiteto taryba, tos įstaigos tarnai ir vachmistrai po visą miestą išnešiodavo ir prie gatvių kampų priklijuodavo puikiai, didžiuliuose lakštuose išspausdintas afišas, kuriose ir mokytam, ir nemokytam buvo pranešama, kad toks ir toks šiandien tokią ir tokią valandą gins daktaro disertaciją. Vilniaus visuomenė, simpatizavusi universitetui ir tarytum su juo suaugusi, dėl to ir mylėjusi mokslą, paprastai dideliu būriu sugužėdavo į tuos mokslinius disputus. Aula, t. y. didžiulė paradinė universiteto salė, paprastai būdavo sausakimša. Vienoje jos pusėje stovėdavo krėslai rektoriui, dekanui, profesoriams ir adjunktams. Prieš universiteto rektoriaus, dekano ir sekretoriaus krėslus būdavo pastatomi staleliai. Kitoje pusėje stovėdavo krėslai mokytiems, mokslo laipsnius turintiems svečiams. Tamsiajame gale, t. y. už jų nugarų, iš kraštų ir visur aplink, būdavo pastatomi suolai publikai. Ceremoniją pradėdavo rektorius – *magnificus*, kaip jis tada buvo vadinamas, apsigaubęs purpurine aksomine, auksu gausiai siuvinėta mantija, pamušta baltu atlasu – tarp studentų buvo kalbama, kad ją akademijai dovanojęs dar karalius Steponas Batoras. Prieš rektorių eidavo pedelis, t. y. vaznys, apsirėdęs paradiniu munduru ir nešdavo sidabrinę lazda, taip pat karaliaus Stepono dovanotą. Paskui rektorių eidavo dekanas, po to profesoriai su savo ryškiai raudonomis pelerinomis su kapišonais ir togomis, iš už kurių matėsi tamsiai mėlyni su žydromis auksu siuvinėtomis apykaklėmis mundurai. Togos taip pat buvo pamuštos baltu atlasu, o jų kraštai apsiūti galionais. Adjunktai vilkėjo tik ryškiai raudonas pelerinas su kapišonais, jų togos buvo juodos. Visi be išimties būdavo užsidėję aksomines skaisčiai raudonas keturkampes kepuraites. Visa tai darė nuostabų vaizdą. Kai po to Paryžiuje pamačiau viešus miesto arba aukščiausiųjų krašto rūmų susirinkimus, paryžietišku apdarų skurdumas man rėžė akį, o tie, kurie tikėjosi mane tąja ceremonija nustebinti, patys nustebė, kad aš tai labai šaltai stebiu. O, jeigu jiems būtų tekę pamatyti anuometinę Vilniaus universiteto eiseną!

Pirmųjų eilių gale, nuo durų, salės viduryje stovėjo staliukas ir krėslas – vieta mokslininkui, siekiančiam laipsnio. Susirinkimą pradėdavo rektorius, o jeigu jo nebūdavo – dekanas. Kritikuodavo kai kurias kandidato pateiktas tezes. Jas ginantysis išklaudydavo stovėdamas, o į jas atsakinėdavo sėdėdamas. Po dekanos kritikuodavo įvairių sričių profesoriai. Tik po jų kalbų universiteto sekretorius skardžiu balsu paskelbdavo, kad kiekvienas, šio mokslo srityje turintis daktaro laipsnį, turi teisę daryti dar kitas pastabas. Apie disertaciją ar tezes pasisakydavo įvairūs priešingoje pusėje sėdėję mokslininkai, jau nebedirbantys universitete. Ir jiems turėdavai atsakinėti. Kai visa tai baigdavosi, dekanas, užsidėjęs kepuraitę, ginančiajam perskaitydavo priesaikos tekstą, kurį šis žodis žodinė privalėjo garsiai pakartoti. Po to ant galvos jam uždėdavo skaisčiai raudoną aksominę kepuraitę, ant pečių – tokios pat spalvos aksominę peleriną, o ant piršto užmaudavo žiedą; po to bučiuodavo jam į kaktą ir viešai paskelbdavo daktaru.

Tuoj po to universiteto nariai ta pačia tvarka išėdavo iš salės.

Tik tada prasidėdavo sveikinimai, o išėjus iš tos mokslo šventovės būdavo linksminamasi su šampanu jau iš anksto paruoštame bankete bičiuliams. Šioji paskutinė ceremonijos dalis nieko bendra neturėjo su mokslininko profesija, tačiau vis dėlto ji buvo labai svarbi.

[...]

Taigi jau daugiau kaip dvi savaites nemačiau nė vieno savo pažįstamų. Man ir iš galvos išėjo visi tie mano vizitai. Atsidėjau mokslui ir taip įtempiau mintį ir valią, kaip tik įmanoma jaunam ir ambicingam žmogui, kuris jaučia rimtą momentą: juk turi pasirodyti tūkstančio žmonių auditorijai. Jau iš anksto buvo žinoma mano doktoracijos diena. Pusė miesto rengėsi ten dalyvauti ir pažvelgti man į akis. Reikėjo apsiginkluoti gera žinių ir

argumentų atsarga. Pati kalba, posakiai nedaug man terūpėjo, nes jau iš patyrimo žinojau, jog žodžio kišenėje neieškau, o lotyniškai bet kuriuo atveju kalbėjau kaip užsuktas.

Buvau taip įsigilinęs į vieną knygą, jog net neišgirdau, kaip atsidarė kambario durys. Mane pažadino nepažįstamas balsas, kuris teiravosi mano buto. Išeinu. O čia priešais mane stovi pusamžis vyriškis.

– Ko pageidaujate? – paklausiau.

– Esu Stanislovas Miuleris; vakar grįžau iš Sankt Peterburgo. Tamsta buvai toks malonus, kad mano viešnagės metu lankeisi pas mano žmoną.

„O, velniai rautų! – pamaniau. – Tai juk tasai pats Miuleris, apie jį jau seniai buvau užmiršęs! Senas pavyduolis kimba prie manęs, gausiu į nosį arba į akį. Jam rankos taip ir niežti. Jau tikriausiai kardą išsigalando...“

– Visa, – tęsė svečias, – ką apie Tamstą pasakojote mano žmona, ir tai, ką nuo seno apie Tamstą girdėjau, kilni pagalba, kurią suteikėte mūsų bendram bičiuliui jo nelaimės valandą, ir nors Tamsta šiuo metu esi labai užsiėmęs, – visa tai privertė mane Tamstą aplankyti ir susipažinti. Tai aš laikau tikru malonumu, nors jau daug metų, kai nebeužmezginėju naujų pažinčių.

Visa tai buvo pasakyta taip dailiai, tokiu mielu, tokiu mandagiu tonu, bylojančiu apie labai gerą išsiauklėjimą, tame nedailiame veide buvo tiek simpatijos, tokios išraiškingos buvo tos papūstos lūpos, kai jis tylėdavo, jog aš nukritau iš dangaus ant žemės ir kiek mokėdamas saldžiau atsakiau į tokį liaupsinantį komplimentą. Iš karto supratau, jog tas, kuris iki šiol mokėjo taip puikiai tylėti, geriau už kitus mokės ir pakalbėti, jeigu to reikės. Tai iš karto mane suntrigavo.

Pokalbis tęsėsi. Kaip būdinga šviesiam aukštuomenės žmogui, jis smalsiai, bet be didelio pasibjaurėjimo apžiūrinėjo mano būstą. Tai buvo dvi paprastos vienuoliškos celės, kurias išsinuomovau pijorų kolegijoje; mano tarnas gyveno apačioje. Bet tam tikra prasme šios celės vis dėlto nebuvo įprastas būstas. Čia nebuvo nei parketo, nei tų guašų, nei paveikslų paaukuotuose rėmuose, kaip Miulerio ir kitų piliečių namuose. Čia buvo kai kas kita, kas darė pritrenkiantį, neįprastą vaizdą. Po visus kampus be jokios tvarkos buvo išmėtos knygos, pasieniais buvo padėti keli žmogaus griaučiai. Keturios mumijos, čia, Lietuvoje, savo noru išdžiūvusios, pavogtos iš senovinių pranciškonų bažnyčios rūsių, buvo šviežiai parestaurotos ir įsitaisė greta mano lovos. Viena iš jų stovėjo ambrazūroje it nišoje, buvo susirietusi ir taip pasilenkusi, jog rankomis rėmėsi į mano stalėlį. Čia buvo ir keliolika baltų kaip dramblio kaulas žmogaus kaukolių su visais pažymėtais organais pagal Galo sistemą. Daugybė žmogaus ir gyvulių kaulų, suverstų po senoviniais langais. Ant fortepijono stovėjo keli stiklainiai su gyvais žalčiais ir šliužais, o viename jų – ypatinga raguota rupūžė. Pintame krepšyje buvo du gyvi variniai žalčiai, susirangę iš vatos padarytame lizdelyje. Iškimšta Pinsko girnovė stovėjo ant židinio, o šalia jos – dvi didelės vaškinės lentelės, ant vienos – džiovintas vabzdys. Šen bei ten Miuleris matė ir keletą stiklainių su švairiu vandeniu, kuriame plaukiojo lervos, mano paties rankomis sugautos Vingio pelkėse. Tos lervos mažučiuose, panašiuose į malkų ryšulėlį nameliuose arba kankorėžius primenančiuose lizdeliuose slėpėsi nuo rajų, ten pat sukištų kitų vandeninių lervų ir vabalų. Du gyvi vėžliai ir kelios salamandros drąsiai bėgiojo po nelygias pijorų grindis ir suteikė mano būstui tokį originalų, baisų ir raganišką vaizdą, jog net nereikėjo jo rakinti. Bet kuris elgeta, bet kuris svetimas žmogus, bet kuris niekšelis ar vagis, jeigu tik būtų atidaręs duris ir pamatęs tą siaubo ir mirties pasaulį, tuos griaučius, laikančius rankoje seną prancūzišką neužtaisytą, be gaiduko, bet tiksliai durų link nutaikytą pistoletą, būtų apmiręs iš baimės, trenkęs paskui save duris ir, apsipylęs šaltu prakaitu, kuo greičiau dūmęs namo.

[...]

Bet pagaliau, kaip ir viskas pasaulyje, ir mano susirūpinimas atslūgo – viskas praėjo garbingai ir gražiai. Prie to ypač prisidėjo pedantas, kiekvienam naujam gimstančiam talentui pavydintis dekanas Mikalojus Mianovskis. Užsigeidė jis mane išmušti iš vėžių ir keturis kartus (to anksčiau niekada nėra buvę) mane norėjo suklaidinti savo vis naujais jėzuitiškais priekaištais. Ir ką iš to pešė? Ogi tai, kad visą publiką savo akivaizdžiu priešiškimu nuteikė prieš save, o kai ketvirtą kartą mane ėmė kritikuoti, iš visų pusių prieš jį imta niurnėti. Pagaliau, nepaisant visų savo pastangų, jis turėjo pripažinti, kad aš jį nugalėjau ir kad tik per plauką neprarado sąmonės ir išgalasto liežuvio. Tą akimirką pajutau, jog visi tie centneriai, kurie svėrė mano galvą, nukrito, ir staiga valandėlę pasijutau lengvas ir laisvas kaip paukštis. Jaunystė, gyvybės pilnatvė, pasitikėjimas savimi, linksmas humoras, sąmojis, dvidešimtmečio jaunuolio gyvastis – visa tai tuo momentu susiliejo į vieną visumą tam, kad aš patikčiau ir sau pačiam, ir kitiems. Toks aš ir atrodžiau visiems. Jaunimas nuoširdžiai džiaugėsi mano laurais. Palestrantai į mane žvelgė palankiai ir maloniai. Seniai su tam tikra pagarba ėjo prie manęs. Bičiuliai džiaugsmingai man spaudė ranką. O moterys ničnieko nesuprato: joms buvo visiškai tas pat, net stebėjosi, kaip galima džiaugtis mokslo laurais! Studentas joms buvo šimtą kartų vertesnis už mokslų daktarą. Jeigu kada nors ir patyriau tokį džiaugsmą, kurį jautriai ir žmones mylinčiai širdžiai daro pavydai svetimas visuotinis ir neapsimestinis palankumas, tai, be jokios abejonės, dabar buvo tas auksinis momentas. Deja, antrą kartą man jau niekada neteko jo patirti!

[Redos Griškaitės kalba]

Taigi 1823 metų birželio 23 diena buvo viena laimingiausių Stanislovo Moravskio gyvenime. Tikriausiai atkreipėte dėmesį į tekste minimą žiedą, kurį gaudavo kiekvienas tada disertaciją apgynęs jaunasis mokslininkas. Neabejoju, kad kaip tik tą žiedą matome ir ant Moravskio piršto garsiajame Juozapo Oleškevičiaus tapytame jo portrete. Tas žiedas paveiksle labai ryškus, labai matomas, labai sureikšmintas. Ir tai nėra atsitiktinumas. Moravskis buvo pašauktas ne tik rašymui, bet ir mokslui, akademinėi karjerai universitete. Nors buvo ir geras gydytojas praktikas, nors išgelbėjo ne vieną gyvybę – o gydė anaiptol ne tik savo sluoksnio žmones, save įsivaizdavo kaip akademinį žmogų; žmogų, nuolat dirbantį intelektualinį darbą ir bendraujantį su šviesiausiu šio krašto jaunimu. Turėjo tam visus duomenis. Tai taip pat matome labai ryškiai net ir iš tų čia pono Petro perskaitytų eilučių. Tačiau jau už keturių mėnesių nuo Moravskio aprašytų įvykių viskas pasisuko visai kita linkme – prasidėjo masiniai Vilniaus jaunimo suėmimai. Apie vadinamąjį filomatų ir filaretų teismo procesą rašyta labai daug. Tiek apie jaunuolių tardymus, tiek apie jų kalinimą. Vilniaus kalėjimuose vyravusios atmosferos niekas nėra geriau atskleidęs nei Adomas Mickevičius III „Vėlinių“ dalyje. Tačiau savus įspūdžius apie tuometę atmosferą Lietuvoje paliko ir Stanislovas Moravskis. Šiandien tyrėjai vienbalsiai pripažįsta, kad tam tikrais aspektais Ustronės dvaro savininko atsiminimai apie tuos įvykius gali konkuruoti ir su jo didžiojo bičiulio tekstu. Pirmiausia Moravskis giriamas už labai sodrius anų laikų veikėjų portretus: tiek jaunimo lyderių – ypač Tomo Zano ir Juozapo Ježovskio, tiek tardymo komisijos narių – ypač Nikolajaus Novosilcevo, Leono Baikovo ir Vincento Laurinavičiaus; asmenų, kurie, pasak Moravskio, „savo rankose taip bedieviškai laikė kelių milijonų žmonių likimą ir kurie jį apgaubė kruvina skraiste“. Tačiau čia, šiame dvarelyje, Moravskis kadaise saugojo ne tik rankraščius, bet ir piešinius – jo paties rankomis eskizuotus tų įvykių dalyvių, ypač vadinamųjų neigiamų herojų, portretus. „Juk vis dėlto verta tokias brangenybes išsaugoti atminčiai!“ – ironizavo jis Vilniaus atsiminimų puslapiuose.

Tačiau šiandien Moravskio kūryba vertinama ir už kitus dalykus, ypač už psychologizmą. Moravskis analizuoja tuos įvykius labai giliai, ieško jų priežasčių, mato ir vienus, ir kitų tos liūdnos istorijos veikėjų kaltę. Maža to, rašo apie tai, apie ką hagiografinės istorijos rašytojai nerašo niekada – apie jaunuolius apėmusius netikrumo dėl ateities ir tiesiog žmogiškos baimės jausmus. Jau daug vėliau, prisiminęs tuos įvykius, Moravskis taip apibūdino anuometinę savo būklę:

Laimingas tas, kuris nepatyrė jausmo, gimstančio žmoguje tą minutę, kai jis laukia laisvės netekimo. Iki šiol menu tą dvigubą širdies plakimą; tą į galvą vis didėjančios įtampos greičiu mušančio kraujo užesį; tą sunkų kvėpavimą, kuris stringa tarsi virve surištoje gerklėje; žaibišką mintį, kuri skaičiuoja praeitį ir ateitį; tą instinktyvų norą gelbėtis, bėgti; norą, kuris dėl visiško savo nerealumo baigiasi nevalingu kūno prisilietimu prie artimiausios sienos!

Ilgainiui prie baimės jausmo prisidės ir kaltės jausmas – nuolatinė graužatis ir nepatogumo, net nusidėjimo jausmas – prieš tuos bičiulius, kurie tada, Vilniuje, buvo nubausti daugiau nei griežtai – išsiųsti į tremtį, įkalinti Sibiro tvirtovėse. Nes Stanislovas Moravskis buvo vienas iš tų, kuriems bausmės pavyko išvengti. Tėvo ir jo paties ryšių dėka į Moravskio dalyvavimą Vilniaus studentų draugijų veikloje buvo pažiūrėta pro pirštus – apie tai rašo ir jis pats Vilniaus atsiminimų puslapiuose. Prieš pora metų Lietuvos valstybės istorijos archyve perskaičiau visus 123 ten saugomus filomatų ir filaretų procese apklaustų Vilniaus studentų protokolus. Kadangi tie liūdni dokumentai rašyti pačių apklaustųjų ranka, kai kurie iš jų – kad ir kaip keistai tai skambėtų – savo nuoširdumu primena nedidelius literatūrinius kūrinius. Šiame fone Stanislovo Moravskio – to plunksnos virtuozo – tekstas atrodė daugiau nei blankus: sausas, medinis, akivaizdžiai sukonstruotas su jį apklaususio tardymo komisijos nario Vincento Laurinavičiaus pagalba. Beje, tai tikras brolis Simono Laurinavičiaus – garsiojo Kauno apskrities mokyklos prefekto, kurio portretas taip ryškiai nutapytas Moravskio kūrynyje Broliai bajorai.

Kad ir kaip ten būtų buvę, Moravskis paliko mums sąžiningą ir daugiau nei kruopščią tų įvykių rekonstrukciją. Todėl tuoj vėl kviesiu į sceną poną Petrą, kad paskaitytų keletą tokių Moravskio mums paliktų anų įvykių vaizdų. Bet prieš tai paaiškinsiu, kad tekste minimas kunigaikštis Adomas Jurgis Čartoriskis – tai garsusis politikas, vienu metu Rusijos užsienio reikalų ministras, Vilniaus universiteto globėjas, o vėliau emigracijos Prancūzijoje veikėjas, Nikolajus Novosilcevas – Čartoriskio jaunystės bičiulis, o vėliau aršus priešas, kuriam ir teko nelaimė pasirašyti Vilniaus universiteto uždarymo protokolus. Visi kiti jų fone vardinami asmenys – Baikovas, Šlykovas, Krukovskis – tai Tardymo komisijos nariai.

[FRAGMENTAS iš kn. Stanislovas Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje*, iš lenkų kalbos vertė Reda Griškaitė, Vilnius: Mintis, 1994, p. 197; 201–203; 209–212; 223–224; 249–250; 252–253. Skaitė aktorius Petras Venslovas]

Kaip šiandien komunizmo, socializmo ir atvirų maištų, taip anuomet slaptųjų draugijų siutas visiems susuko galvas. Apie save davė ženklą karbonarai. Dėl persekiojimų jie taip išgarsėjo, kad atsirado noras sekti jų pavyzdžiu. Jaunimas pradėjo telktis į draugijas, o valdžia žvilgsnį nukreipė į aukštąsias mokyklas. [...] Taigi audra, kuri buvo tik iš tolo parodžiusi pirmuosius žaibus, baisia jėga artėjo Vilniaus link! Kol buvau kaime, ėmė sklisti tylios, bet blogos žinios. Nežinia iš kur, bet imta kuždėtis apie kažkokių slaptų draugijų įsteigimą Lietuvoje ir apie nuodugnų tyrimą, kuris buvo dėl to atliktas. Netrukus iš kelių pažįstamų gavau slaptus laiškus, iš kurių sužinojau, kad sudaryta komisija ir teismas, kad Vilniaus universiteto globėjas kunigaikštis Adomas Jurgis Čartoriskis nušalintas, kad į Vilnių atvyko naujas universiteto globėjas – Nikolajus Novosilcevas, pagaliau kad toks studentas Jonas Jankovskis specialiai sudarė galimybę aptikti jo namuose kažkokių politinius popierius ir eilėraščius, kitus labai kompromituojančius dokumentus ir galų gale tapo oficialiu skundiku. Savo skunde jis aprašė visą akademinį jaunimą, atskleidė slaptąsias draugijas, nurodė, išvardijo vadovus. Anot jo, mažų mažiausiai buvo kalbama apie monarchijos vientisumą ir asmeninę monarcho egzistenciją! Plaukai ant galvos šiaušėsi! Maniau, jog tai gandai, bet vis dėlto buvau įsitikinęs, kad tikriausiai buvo atskleisti jeigu ne tokie baisūs, tai jau, be jokios abejonės, nusikalstami pasikėsinimai. Bet kas galėtų aprašyti mano nustebimą, kai, per slaptą pasiuntinį iškvietas į Vilnių, patyriau, jog iš musės buvo padarytas dramblys, nes turima omenyje jau seniai uždarytos Spindulingųjų ir Filaretų draugijos, kurioms ir aš priklausiau. Spindulingųjų draugijoje vienbalsiai buvau išrinktas vaivada, o Filaretų – Mėlynosios draugijos pirmininku!

Prunkštelėjau iš juoko, nes anais laikais dar buvau toks kvailas, jog negalėjau patikėti, kad įmanoma iš smėlio nupinti botagą. O ir pasaką apie „Vilką ir avinėlį“ tik pasaka maniau esant. Bet juoktis nebuvo iš ko. Tiesiog iš nieko buvo išpūstas didžiulis ir baisus dalykas! Viešpatie, atleisk jiems, jeigu gali atleisti!

[...]

Mane ne tiek baugino nelaisvė (nors tada aš buvau tik tik išsiveržęs į laisvą pasaulį), ne tiek kankinimai ir skausmas, kurį sukeldavo negailestingas Novosilcevo ir Baikovo rimbas; ne tiek jau man rūpėjo nešlovė, kurią tie žmonės, norėdami suerzinti ir sukelti nevilgtį, suvertė ant kilmingų jaunų piliečių galvų; ne tiek mane gąsdino ir tos baisios silkės, kuriomis būdavo maitinami suimtieji, o po to keletą dienų visiškai neduodavo vandens, kad iš troškulio iškankintų žmonių išgautų trokštamus parodymus; ne tiek kėlė baimę kalinio kabinimas ant kablio arba šaltakraujiškas degančio lako, naudojamo antspaudams, lašinimas po panagėmis, – kiek mane slėgė mintis apie mano tėvo liūdesį, kai jis mane pamatys tarp kaltinamųjų arba jau apkaltintųjų; mirtina žaizda, padaryta nuolatos sirguliuojančiai mano pamotei, t. y. antrajai mano motinai! Ji, beje, neturėdama savų vaikų ir pažinodama mane nuo vaikystės, be to, matydama, kaip mane savo rūstumu nuolatos kamuoja tėvas, iš gailėsčio ir iš įpročio prisirišo prie manęs ir laikė mane savo sūnumi. Ir tikrai anuometinė mano padėtis buvo fatališka, skausminga, bet kuriuo požūriui ji nuodijo mano ramybę ir juo labiau erzino, nes širdyje jaučiau, kad jokiū būdu nesu to nusipelnęs. Bet, pasirodo, Dievo apvaizdos ranka nuostabiai mane saugojo!

[...]

Nelaimės laukdamas jaunas žmogus gali kurį laiką nusiminti ir sugniužti, bet po to vis dėlto tas laukimas jam suteikia dar didesnę energiją, dar stipriau padeda įtempti dvasios jėgas. Jo gyvenimas tampa dar gyvesnis ir aktyvesnis. Nepamenu, kad kada anksčiau būčiau buvęs toks energingas ir toks linksmas kaip tada, kai Damoklo kardas man nuolat kabojo virš galvos! Bet taip būdavo tik tarp žmonių. Kai likdavau vienas, niekas nelįsdavo galvon – vis mažiau apie savo vargšų bičiulių likimą! Zanas, Mickevičius, Kovalevskis, Kulakovskis, Čėčiotas, Vrotnovskis, Lozinskis, Budrevičius ir daugybė kitų, kurie pirmavo įvairiose mokslo srityse, kurie buvo ypač gabūs – jie nuolat stovėjo man prieš akis! Taigi pramogos dėlei visur vaikščiojau nuo nieko nesislėpdamas, drąsiai. Policininkai kaip žalčiai nuolat prašliauždavo pro mane gatve, bet niekada neužkabindavo. Ponas Dievas juos apakino! Krukovskis vos ne alkūnėmis mane dienos metu badė! Kartais pasitaikydavo sutikti sargybos lydimus kalinius. Sustodavau. Bet jie arba nusukdavo nuo manęs akis, arba žiūrėdavo šaltu ir abejingu žvilgsniu, tarytum niekada nebūtų manęs pažinoję, ir nė valandai nepraėjus komisijai sakydavo, kad manęs reikėtų paieškoti Berlyne, Vienoje, Edinburge, Paryžiuje, t. y. visame pasaulyje. Apie mano išvaizdą pasakodavo, jog esu juodais kaip anglis plaukais, tamsaus gymio, nešioju didžiulius bakenbardus, esu kresnas ir žemo ūgio. Taigi per pasiuntinius atitinkamu keliu pasklisdavo laiškai, kuriuose atsiskleidavo visiškai priešingas mano prigimčiai aprašymas. Tuo

tarpu aš kaip vijurkas raičiausi tarp tos šnipų gaujos ir buvau visiškai ramus. Mano naudai bylojo dar viena aplinkybė – policijoje mano butas, tiesa, buvo užregistruotas Moravskio, bet Karolio, vardu. Taigi Dievas viską tvarko taip, kaip jam patinka!

Mano vizitai Vilniaus aukštuomenėje buvo ir malonūs, ir dažni. Tuomet daugybė šeimų buvo suvažiavusios gelbėti savo artimųjų. Mano filaretiškumas jau niekam nebuvo paslaptis. Bet anuomet buvo tokia jėga, vienijanti į vieną dvasią visus protus, kad niekas niekada neišsitarė apie mane jokiam įartinam asmeniui. Net amatininkai žydai, kai jų klausinėdavo apie mane, išsigindavo, jog mane pažinoję, kratėsi manęs kaip velnio krikšto metu ir nuolatos kartojo: „Ne“. Po to, džiaugdamiesi savo apsukrumu, atbėgdavo man pranešti. Parodykite man dabar panašų pavyzdį! O ar daug metų nuo to laiko prabėgo? Ar daug laiko reikėjo, kad mes kaip lepšiai suniekšėtumėme ir visiškai susiterštumėme? Kaip tik šiandien nuo tų įvykių prabėgo ketvirtis amžiaus! O kas bus dar po dvidešimt penkerių metų? Bet ne apie tai šneka.

[...]

Tikriausiai jau buvo pusiaudienis. Laikas suskaičiuotas, todėl nubėgau pas senuosius bičiulius. Neradau jų namuose. Paspapčia man buvo pranešta, jog galiu juos rasti Katedroje.

Tomis dienomis mūsų dvasininkai ilgas valandas skirdavo maldoms, atiduodami paskutinę paslaugą už bažnyčios tėvo, neseniai mirusio Pijaus VII, sielą. Ir Katedra, ir visos jos koplyčios buvo atidarytos. Apžiūrėjau visus kampus, kol mūsų globėjo šv. Kazimiero koplyčioje, prie altoriaus pamačiau ir Zaną, ir Mickevičių, ir Petraškevičių, ir Čėčiotą, taip pat visus kitus, kiekvieną akimirka pasirengusius užsidėti antrankius. Nudžiugo, pamatė atvykėlį. Iš jų sužinojau, jog keista likimo valia, nors jau buvo daug suimtųjų, dar daug vyresniųjų, tarp jų ir Zanas, vaikščiojo laisvėje. Jaunimas buvo davęs sau žodį neminėti jo vardo ir apskritai, kiek tai įmanoma, nieko nekompromituoti. Vis dėlto man buvo pasakyta, kad prie jų namų tykoja policija ir kad juos dar šiandien (tai žinoma iš patikimų šaltinių), grįžtančius namo, be jokios abejonės, suims. Todėl ir pasirinko šią bažnyčią ir šią koplyčią šios dienos prieglobsčiui. Pridūrė dar ir tai, jog akivaizdu, kad tie, kurie surezgė šią bylą, jau įsitikino jos menkumu, bet vis dėlto pateikė ją nupieštą baisiomis spalvomis; jie neturi sąžinės ir savo saugumui bei naudai privalo viską pateikti savaip – todėl, be abejonės, visam tam bus dedama daug pastangų, bus daug gąsdinimų. Vadinas, visa tai atneš daug kančių. Dėl to kuo daugiau mūsų šiek tiek laisvėje, tuo daugiau bus žmonių, kurie, laisvai veikdami, galės pagelbėti suimtiesiems. Kad į visas puses išsiuntinėti kurjeriai, kurie su sargyba privalo atgabenti visus tuos narius, kurie jau keleri metai yra atsidėję karo ar civilinei tarnybai, kurie yra išsibarstę po visą Rusiją, taip pat tuos, kurie yra užsienyje. O jie, klasingų klausimų ir netikėto tardymo apgauti, iš baimės gali prikalbėti tokių dalykų, kokių niekada nėra buvę! Tarp kitko, šie spėjimai netrukus išsipildė – feldjėgeriai į Vilnių iš Sankt Peterburgo atgabeno Vincentą Bobinskį ir Juozapą Šetkevičių, o iš Berlyno – rektoriaus sūnų Pranciškų Malevskį bei Marijoną Piaseckį. Pasirodo, ar prieš man atvykstant, kaip tik Zanas buvo visiems prisakęs sakyti, jog esu užsienyje, o mano išvaizdą nupasakoti visai kitaip.

Tiek ir teturėjome laiko pasišnekėti ir pasitarti! Atėjo metas išsiskirti. Buvome apstulbinti dėl šio jokio loginio paaiškinimo neturinio persekiojimo, taigi prie to švento karsto paskutinį kartą širdingai glėbesčiavomės – taip, kaip kadaise, eidami mirti, darydavo krikščionys Romos katakombose! Šalyje, kur vaikai teisiami kaip seniai, nesunku numanyti, ką daro su žmonėmis, kurie teisiniu požiūriu jau yra neglobojami!

[...]

Nesistebėk tuo, mano brangusis! Kai geriau pažinsi pasaulį, suprasi, kad taip ir turėjo būti. Kadaise toks pat likimas turėjo ištikti ir garsiuosius etruskus, apie kuriuos šiandien težinome du ar tris žodžius – kai po ilgo, idealaus visuomeninio gyvenimo ir politinių jėgų vystymosi buvo sunaikinti ir su savo tautinės dvasios likučiais pavergti karingų, šiurkščių, ne tik kad nesusipažinusių, bet net neįtariančių, jog egzistuoja graikų mokslas, dar tik besistiebiančių aukštyn romėnų!

Jeigu tad būtų buvę daugiau mokslo ir šviesos, nepaisant visos šių godžių ir pasidavusių, iš pašaknių sugedusių penkių ar šešių žmonių intrigų, viskas būtų tuo ir pasibaigę, kaltinimai būtų sudužę prieš tų žmonių pateiktus faktus. Bet, matyt, toks jau buvo likimas.

Kaip jau minėjau, Novosilcevas, Baikovas, Laurinavičius, Botvinka, Šlykovas ir kiti, supratę jog dramblys ima pelę gimdyti, griebėsi kito būdo. Iš pradžių mieste, o po to, žinoma, ir visoje Lietuvoje ėmė skelbti, kad kaip tik dabar jie atskleidė kuo baisiausią nusikaltimą, kad jau viską turi savo rankose! Po to tardydami, įžeidindami ir skriausdami, mušdami per veidą, kuo bjauriausiai burnodami jaunos, jautrius, prie tokio elgesio neįpratusius kalinius privertė pakeisti ankstesnę jų nuostatą. Ne vienas susierzino. Ne vienas vožė atgal į snukį. Naujas nusikaltimas! Naujas tyrimas, naujas teismas! Tada tyčia ėmė kalinius su kareivių sargyba – su užtaisytais šautuvais, su atkištais

durtuvais – vedžioti po miestą į tardymo komisijos posėdžius. O juk anksčiau šito, nors ir turėdami daug baisesnių įtarimų, nedarė! Žmonės ėmė abejoti, ėmė kalbėti: „Aha, tai iš tiesų turėtų būti kažkas svarbaus!“ Tomas Zanas sėdėjo kalėjime surakintas. Keli kaltinamieji, negalėdami pakelti kasdienių sąmoningų kruvinų įžeidinių, pavargę nuo ilgo kalėjimo, vienatvės, paslapčiomis, nesulaukę jokios žmogiškos paguodos, iš nevilties mėgino nusižudyti. Naujas nusikaltimas, naujas įrodymas, kad čia turi būti kažkas baisaus, jeigu jau, nelaukdami bylos ir to nusikaltimo išaiškinimo, pasirenka mirtį! O tie niekšai savo ruožtu nuolat pūtė miglą, jog tas nusikaltimas – tai planas pasikėsinti į monarcho šeimą. Norėjo žmones pripratinti prie minties apie tokio nusikaltimo galimybę! O juk nuo amžių tokios mintys mums buvo svetimos!

Bet kam gi reikia visa tai smulkiai aprašinėti? Pakanka pateikti trumpą, bendrą tų reikalų vaizdą ir parodyti, kaip kartais gali atsirasti pretekstas ir kokį pavidalą gali įgyti tiesa, kai savo jėgas su visu bjaurumu sukaupia pyktis, baisi žmonių klasta ir bedieviškas valdininkų nepaisymas doros.

[...]

Atvirai kalbant, sunku tada buvo reikalauti, kad tą naująją poniją – Rusiją – kaip motiną ar kaip tėvą čia kas mylėtų; galbūt reikėjo atkreipti dėmesį ir į tas jaunas, karštas, ugnimi degančias, ugnikalnių lava šnypščiančias lenkų ir lietuvių galias, į tuos sprogmenis, kurie per ilgus triukšmingo abiejų tautų egzistavimo amžių įsisiurbė į kiekvieną nervą, į kiekvieną gyslą, į kiekvieną kaulų čiulpą ir sudarė šią savotišką žmonių rasę. Tarp žmonių, kurie dėl savo laimingos prigimties aklaai vykdė kiekvieną įsakymą, ir žmonių, kuriems be paklusnumo, dar reikalingas ir mąstymas, yra didžiulis ir, tiesą sakant, baisus skirtumas. Kaip tik šis atspalvis ir skiria vieną nuo kitos tautas ir gentis. Jeigu panorėsi pakeisti dvasią, kuri per amžių amžius kokį nors kraują gaivino, visada tavo pastangos bus nesėkmingos, o dažnai ir nevaisingos! Grobikai, kariūnai, kurie ima savo globon ir žmones, ir žemę, ir orą, ir klimatą, ir nežinomas, žmonėms slaptai Dievo valia suteiktas įtakas, visada nors bent kiek turėtų į tai atsižvelgti.

[Redos Griškaitės kalba]

Tikiuosi, kad šis rytinis mūsų skaitymas padėjo mums visiems kartu prisiminti anuometinius dviejų šimtų metų senumo įvykius. Prisiminti ir anuos jaunuolius, tą legendinę, vadinamąją Adomo Mickevičiaus kartą, ir vieną ryškiausių jos atstovų – spindulingąjį mokslo ir doros mylėtoją Stanislovą Moravskį. O šio krašto žmones dar ir dar kartą kviečiu didžiuotis tuo, kad Moravskis čia gyveno ir mirė. Kad čia yra jo amžinojo poilsio vieta. Filomatų ir filaretų draugijų narių kapų Lietuvoje turime labai nedaug. Ratnyčioje netoli Druskininkų ilsisi Jonas Čėčiotas, Vilniaus Rasose – Anuprijus Petraškevičius. Visų kitų kapavietės išblaškytos nuo Sankt Peterburgo ir Maskvos iki Paryžiaus ir Čilės. Puoselėkite ir branginkite šią vietą. Kad ir už tas jau paskutines šiandien eilutes, kurias netrukus išgirsite iš pono Petro lūpų. Taigi tradiciškai kviečiu perskaityti mūsų renginio himnu tapusį fragmentą „Ustronė“ iš Moravskio kūrinio „Nuo Merkinės iki Kauno“.

[FRAGMENTAS iš kn. Stanislovas Moravskis, Iš visur po truputį, t. 1: Nuo Merkinės iki Kauno, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 497–500. Skaitė Petras Venslovas]

Jeigu jau visą Nemuną nuo Merkinės iki Kauno apėjome, tai aš jau grįžtu į savo dailę, kaip kokia remezos gūžta, tarp Buktos ir Jiezno, virš žydros Verknės kabantį lizdelį. Broliai mano! Tegul čia tavo kojos pailsi. Štai mano patogus, tvarkingas, svetingas namelis. Štai ir tos puikios gėlės, be priežiūros išaugusios, ir tos dirbtinės ūksmingos, įgudusia mano tėvo ranka apšodintos klombos. O štai ir Verknė, kaip žaltys po visą mano žemę pačiais įvairiausiaisiais ir vaizdingų kaprizų pilnais vingiais besiranganti. Matai čia, tiesa, nedidelius, nes iš visų pusių mišku atribotus, bet nuostabiai gražius, puikius, nuolat, kas akimirka naujus vaizdus. Nerasi čia tokių kalnų kaip Volai, bet jeigu nori stačių šlaitų, kurie, nors ir mažesni, bet įstabaus krašto skardžius mėgdžioja, tai jų čia daug tos išdykėlės Verknės krantuose. Rasi čia ir slėnius, ir aukštas, sulig upės vandens lygiu, žalias ir sodrios žolės pilnas lankas. Taigi sutik su manimi, kad tai – tikra Ustronė, miela, tyli nuošalė, žaisliukas, garbinga mano tėvo ranka išglamonėtas ir taikliai jo Nuošale pavadintas. Čia taip dažnai liejosi mano vaikystės ašaros! O dar dažniau – mano ankstyvosios jaunystės ašaros! Kur čia rasi akmenį, kur pievą, kur skardį, kur krūmelį, kurio tada šiomis ašaromis nebūčiau suvilgęs?.. Ir dabar čia, jau vos ne senis, su ramaus pakantumo šypsena, su tiesaus žodžio griausmu, su aštriu, bet teisingu ir iki šiol niekam nežinomu savo plunksnos geluoniui, dvyliktus jau metus, visiškai nuo žmonių ir pasaulio atsiskyres, nuo rūpesčių dėl skausmingų arba sunkių sąžinės priekaištų išvaduotas, leidžiu čia savo valandas aš, savininkas nedidelio žemės rojaus, keistos lemties į skastyklos gelmes įsprausto.

Ne kartą žmogus sau vienas slapta pasijuoksi išvydęs nuoširdžią nuostabą tų, kurie, nuodėmę padarę, laukia baisesio rūstaus vienišiaus arba griežtos negailestingo moralisto baumės, bet tik švelnų pamokslą išklauso: nes kai

jau blogis padarytas, žmogaus prigimties silpnumui saikingą pakantumą parodyti būtina. Sveikas protas sako, kad žodžių griausmu visada reikia tik perspėti dėl galimo blogio ir jo pasekmių...

Visa tai, kas kitur dalimis išmėtyta būna, čia, įvykus kažkokiam stebuklui, gausiai kelių dešimčių valakų plote sutelkta – pakanka tik ranką ištiesti. Ir liaudis, ir bajorai *aukso obuoliu* pagrįstai tą vietą vadina. Nes ir ko tik čia, į tą žemės gabalėlį, maloninga Apvaizdos ranka savo dosnumu nėra atsiuntusi! Čia, kaip sako priežodis, tik gegutės pieno trūksta. Čia rasi riešutų. Rasi medaus drevėse ir kelmuose, įvairių rūšių uogų. Čia yra ir kmylių, ir rūgštynių, ir krienių. Čia auga ištisi miškėliai laukinių obuolių ir kriaušių, iš kurių vaisių gaminami saldūs gėrimai, garbingo darbo prakaitu išpildo žemdirbio troškulį maloniai malšinantys. Čia yra ir pušų, ir kėnių, ir uosių, ir skroblų, ir kalninių, ir paprastųjų guobų, ir ažuolų. Rasi riebaus molio, dėl kurio visą tą dirvą – jei tik panorėsi vien kviečiais apsėsi. O greta ir kalkakmenio, ir kreidos rasi. Ne kartą čia net ir didelį luitą gintaro iškasi. Rasi ir tokios žemės, kuri liaudžiai be vargo ir drobės, ir bet kokį kitą audinį juodai, kaip kunišku tušu, nudažys: pakanka tik tuos daiktus keletui dienų po gabalu pakeltos velėnos padėti – ir rezultatas bus pasiektas. Be pačios upės, yra čia net septyni skambūs upokšniai, tavo orą gaivinantys ir tavo dirvą tręšiantys. Turi visur gausiuose šaltiniuose pačios aukščiausios rūšies vandens, kuriam lygaus čia aplinkui nei skoniui, nei gaivumui nerasi. Ir jeigu tik panorėsi, parodysiu tau šaltinius – ir sieros, ir geležies prisotintus. Čia ir vaikinai, ir merginos, ir senoliai į laukus išėina tvarkingi, išsičiustiję. Mergiotės – arba visos baltai apsirengusios, arba, kaip šarkelės, savo baltinius juodu sijonu pridengusios. Ir visada, į bet kurią iš jų pažiūrėję, ir aplinkiniai, ir pro šalį keliaujantys bernėliai laižosi lūpas! Bet ir mano vaikus svetimos merginos noriau nei kitus pas save vilioja. Jeigu geradarė kokio nors burtininko ranka arba balta, putli ir graži kokios nors burtininkės rankelė šių gyventojų didžiąją dalį pakeistų, jeigu daugiau aptiktum jų gerumo, meilumo, nuoširdumo, kilnumo, šviesos, dievobaimingumo, o mažiau – klastos, veidmainystės, užsispyrimo, pavydo, noro po teismus tąsyti, apkalbų, cinizmo, – tai iš tikrųjų žmogus, sveiką saikingumą mėgstantis, dėl didelių pasaulio turtų nedūsaujantis, šioje vietoje visą rojaus skonį pajustų. Tačiau čia viskas, kas švaru, tvarkinga ir nesugadinta, pavyzdžiui, tvirtai suręstas tiltelis, švarus takas, gražūs pinučiai, yra akivaizdus priekaištas kai kuriems aplinkiniams gyventojams, kelia pavydą tų, kurie to neturi ir kurie visa tai ir net daug daugiau turėti galėtų, jeigu apsileidimas nebūtų kliūtis ir jeigu sunkiu žemdirbio darbu uždirbtą grašį ne kortoms, vakarėliams, pietukams, baliukams ir panašioms pramogoms skubotai sunaudotų, bet savo pinigus kokiems nors naudingiesiems ir pastovesniems maloniams užsiėmimams panaudotų, pavyzdžiui, kuo daugiau savo artimą paremtų ir kaimo reikalams skirti norėtų, t. y. darytų būtent tai, ką *žmogus*, kaime gyvenantis, ir privalo daryti. Tik galvijai trypia, naikina, mindžioja žolę, kurioje pats ganosi.

Et!.. O dabar pakeli akis į mano namelio frontoną ir skaitai? Taip, tai jau senas užrašas. Laiko ranka jį jau kiek trinti ir naikinti pradėjo. „Darbui, Bičiulystei ir Taikai“ – galbūt ir gerai, kad toks virš to namuko iškabintas devizas. Anksčiau čia buvo parašyta: „Labori, amicitiae et paci“, t. y. „Darbui, bičiulystei ir taikai“, kol visi čia mes lotyniškai mokėjome. Bet kai vėliau žodį *paci* jau imta Pacu, Kauno seniūnu, laikyti, tą senovinį šūkį teko išversti. Mano tėvo namai visiems atviri buvo, ir jis toks, kaip aš, atsiskyrėlis nebuvo! Beveik kasdien koks svečias jo klausdavo: „Ką tas užrašas, Maloningasis Geradary, reiškia?“ Nusibodo tie klausimai senam bajorui, kuris be lotynų kalbos gyvenimo neįsivaizdavo.

Tačiau jau perženk gera linkinčia savo koja mano slenkstį, svetingai tavo atžvilgiu nusiteikusį!.. Ir vėl čia, tiesiog prieangyje, su senoviniu susidursi papročiu. Vėl lentą su užrašu pamatysi. Nesipiktink šia mūsų tėvų silpnyste. Ji niekada žalos nedarė, greičiau – padėdavo – kaip respublikono dvasios programa. Aš juk neatkreipčiau tavo dėmesio į tą lentą, jeigu ji man šventa nebūtų. Užrašas, kurį tu čia prieš save matai, yra mano tėvo kūrinys. Jis jį čia pakabino. Galbūt ir dėl šios priežasties jis man toks gražus atrodo. Taigi skaitykime:

Žmogus iš didelio būrio,
Kai sielvartai jį užgriūva,
Traukias į Ustronę mielą
Šnekėtis su savo siela.
Čia nuolat mąstydamas rimsta,
Nutolina mintį kartėlę,
Praeities atsiverčia knygą,
O Ateitį regi artėjant!